

**Tefner Zoltán:**

**A termékenységi mágia elemei az észak-somogyi protestáns  
németek ünnepi szokásaiban**

**Konferenciaelőadás**

**Elhangzott 2008. április 10-én a Budapesti Corvinus Egyetemen  
a  
„Nyelvek párbeszéde – a párbeszéd nyelve”  
című konferencia keretében**

**Nyomtatásban megjelent: *Lingua* 2008.  
Szerk.: Dávid Gábor Csaba, Zelényiné Kovács Annamária**

## **Földrajzi meghatározás, telepítéstörténet**

Az észak-somogyi németség településeit telepítéstörténetileg nem lehet elkülönülten kezelni. Észak-Somogy része az úgynevezett „Schwäbische Türkei”-nek, vagyis „Sváb Törökországnak”, amely Somogyon kívül még két vármegyéből áll: Baranyából és Tolnából. A területet keleten a Sió és a Duna, északon a Balaton, délen a Dráva határolja. Témánk szempontjából a Tolna megyei Hegyhátnak, és a baranyai Völgységnek van nagy jelentősége, hiszen itt fekszenek azok a községek, amelyek az észak-somogyi németség községeinek lakosságát adták. A Kapos és a Sió által bezárt Hegyháton Gyöng és Hőgyész körül kisebb falvak alakultak ki a török korban pusztává zsugorodott helyeken mint Mucsi, Varsád, Nagyszékely, Kistormás, Keszőhidegkút, Szakadát. Ugyanígy Baranyában is Bonyhád és Nagymányok körül.

A Schwäbische Türkei nem tudományos fogalom, csupán fantáziánév, amely a 18. század elején a telepítések során keletkezett. Az elnevezés azt próbálta sugallni, hogy a töröktől visszafoglalt Dunántúli németajkú lakossággal telepítik újra. A Habsburgok szándéka, hogy a török háborúk során pusztává vált térségben újra indítsák az életet, találkozott a helyben birtokokkal már rendelkező magyar nemesi családok szándékaival, emellett olyan külföldi birtokos családok is megjelentek a térségben, akik a neoaquistica commissio keretében, illetve adásvétel révén jutottak területhez.

A Schwäbische Türkei lényegében egy legenda, amely az 1720-as évektől kezdődően vált a meggazdagodás szinonimájává, részben joggal, részben minden alap nélkül. A meggazdagodás nem minden esetben sikerült a Tolna megyei és a baranyai magánföldesúri birtokokon. A legnagyobb tolnai telepítő, Mercy Claudius Florimundus, a Bánát kormányzója, a győztes hadvezér, Szavoyai Jenő egyik közvetlen munkatársa, Hőgyész környékén kapott birtokokat. A dunántúli telepítésekkel együtt a Bánát állami betelepítése is elkezdődött. Mercy Claudius – különféle legendákkal átszótt elbeszélések szerint – a Bánátnak szánt „állami” telepeskontingensekből a Dunán hajóval lefelé utazó bizonyos közösségeket kiszállított Paks magasságában és „átcsoportosított” hőgyészi birtokaira. A mai fogalmaink szerint korrupzív intézkedés rövid idő alatt működőképessé tette uradalmait, de ugyanakkor az újonnan érkezőknek már nem biztosított megfelelő életlehetőséget. A korabeli források szerint a bánásmód is sokat romlott az évek során (kegyetlenkedő intézők, büntető szankciók), s emellett még népfelleg is keletkezett ezekben az elsődleges (primer) jobbágyfalvakban. A Németországból érkezők öt, néhol több, mint öt évi adómentességet kaptak, s amikor ez az adómentesség lejárt, tovább álltak egy házzal, ahol aztán egy esetleges újabb öt-hat éves adómentesség várt rájuk.

Főleg ez az utóbbi indította el az 1730-as évek elején azt a belső migrációt, amelynek következtében létrejöttek Somogyban a másodlagos és harmadlagos (szekunder és terciér) települések. Somogy északi részén minden németajkú falu másodlagos vagy harmadlagos település. Északról dél felé haladva a Jaba, a Kis-Koppány és a Koppány patakok völgyeiben keletkeztek ezek a kezdetben néhány tucatnyi, később néhány száznyi lakossal bíró falvak mint Miklósi, Zics, Kára, Bonnya, Somogydöröcske, Lulla, Sérsekszőlős, Nágocs, Pusztaszemes, s ettől a területtől kissé távolabb Hács, Somogyvámos, Polány, Gadács, Ecseny.

A legtávolabbra a primer tolnai anyatelepülésektől azonban Kötcse (német nevén Kötsching) került, amelyet már alig 10 kilométer választ el a Balaton partvonalától. Kisközség Balatonszárszótól délre, zsákfalu, egy völgyközösség tagja, Szólád, Teleki és Nagycsepely társaságában. Ez az a község, amely dacolva az évszázadok identitásromboló hatásaival, tökéletes elszigeteltségben, magyar nyelvi és kulturális környezetben, enklávéként őrizte német nyelvjárási anyanyelvét a 20. század húszas éveit, szokásrendszerét pedig mind a mai napig. A jelenségre magyarázatot nehéz találni. Előadásunkban ezt igyekszünk megtenni, vagy legalábbis a problémákat és a felmerülő kérdéseket megfogalmazni.

## **II. A mágia és a mágikus szertartás a modern kor helyi közösségeinek életében**

A szimpátián alapuló mágia, más néven a szimpatetikus mágia azon a feltételezésen alapszik, hogy a dolgok valamilyen láthatatlan szál, egyfajta titkos szimpátia alapján kapcsolatban állnak egymással. A dolgokban és a személyekben impulzusok jönnek létre, ezek az üres téren át terjedve átmennek más dolgokra, személyekre és jelenségekre, s azokban hasonló impulzusokat váltanak ki és változásokat hoznak létre. A „láthatatlan éter” – jelenlegi természettudományos ismereteink alapján – természetesen nem létezik, a régi korok embereinek társadalmi életét azonban átszöttek a képzetek erről az elektromágneses hullámokként felfogott éterről, s a természeti népek körében ezek az elgondolások ma is jelen vannak. A szimpatetikus mágiának James G. Frazer osztályozása szerint két fajtája ismert, a homeopátiás, vagyis a hasonlóság törvényén alapuló mágia, és az átviteli mágia, amely a kapcsolat törvényén alapszik. Az első, az utánzó mágia, azt az elvet követi, hogy „a hasonló hasonlót hoz létre”. Se szeri se száma a ma élő természeti népek körében azoknak a szertartástípusoknak, amelyek során embereket, állatokat, tárgyakat úgy próbálnak megsemmisíteni, megölni, hogy képüket a homokba rajzolják, majd a rajzolatot egy

hegyes bottal átszúrják. A hasonló hasonlót hoz létre: ugyanaz a sérülés keletkezik a valós személyen és tárgyon, mint amit ábrázolásán ejtettem. A második fajta mágia, az „átviteli”, azt az elgondolást követi, hogy ami egykor egybetartozott, kapcsolatban állt egymással, az mindig kapcsolatban is marad a másikkal. Ha egy tárgyról vagy személyről valamit leválasztanak, azáltal a leválasztott rész nem kezd önálló életet, hanem ami történik az egyikkel, ugyanaz történik a másikkal is. Az emberi ujjakról levágott köröm, a levágott haj ugyanazt a sorsot éli meg mint személy, akiről ezeket leválasztották.

Katharina Wild, a néprajzkutató germanista az 1980-as évek elején megvizsgálta a Schwäbische Türkei német községeinek templomfelszentelési szokásait. Szándéka az volt, hogy az 1946-os német kitelepítésekkel még létező, vagy a ki nem telepített falvakban az 1980-as években is még élő szokásokról egy pontos kataszter készítsen. Mentette a leleteket, mert talán úgy látta, hogy a szokások a modern kor martalékaivá válnak. Ötven községet vizsgált meg a három megyében, s eredményeit a „Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen” című kiadvány 1986-os és 1988-as számaiban tette közzé. A templomfelszentelés ünnepe, németül a Kirchweih, tucatnyi formában zajlott, s aszerint, hogy az adott faluban milyen nyelvjárást beszéltek, hívták kherebnek, chirb-nek, kirmes-nek, kirwei-nek, kerwai-nak, Kötcsén pedig egy elmagyarosodott sváb kifejezéssel a mai napon is kerbájtnek hívják, amely a Kirchweihtag szónak az egyik változata. (Előadásunk során ezt az utóbbit használjuk.)

Az ötven község szokásainak leírásából látható, hogy nincs olyan változat, amelyben a mágia ne lenne jelen, vagy éppenséggel nem lenne meghatározó az események lefolyásában. Mindenütt jelen van a rozmaring, mint örökzöld növény, több helyen, többek között Nagypárad községben a Krimesflasche, egy borral telt és ledugaszolt palack elásása, illetve kiásása, a Baranya megyei Nagynyárad községben a Kirmesbaum, egy a májusfához hasonló, szalagokkal és girlandokkal díszített fa körülhordozása a faluban, majd felállítása a kocsmá udvarán. Az ünnepség során gyakran hangzanak el a termékenység növelését elősegíteni kívánó rigmusok. A Baranya megyei Hidason például Isten áldását kérik a határra, a szőlőhegyre és a rétre, sok helyütt bőséges gyermekáldást is kívánva a megjelenteknek. S majd mindenütt ott van az ünnepi rendezvény központi helyén, a kultúrház, a kocsmá előtt, vagy a templomudvar felállított asztalon a Kirmesstrauß, egy rozmaringkoszorú, a közepében egy piros almával, amelybe egy jó hosszú rozmaringágot szúrnak. A felvonuló legények, a „Kirmesburschen” piros virágot és rozmaringágot viselnek a kalapjukon.

A szokások az óhazából kerültek át Magyarországra, a német néprajzi irodalom bőséges a szokások leírásában. Az egyes magyarországi elemek kísértetiesen hasonlítanak németországiakra, pontosabban ezek az elemek ugyanazok. Nincs ez másként a másodlagos településeken, Somogyban sem. Természetesen itt is része a folyamatnak a templomi, szakrális rész, a katolikusoknál a hálaadó szentmise, a protestáns falvakban az istentisztelet. Elmaradhatatlan a kirakodóvásár, a körhinta, a céllövölde, esténként pedig kezdődnek a bálók, amely reggelig tartanak. A zenét régebben kizárólagosan a helyi sváb rezesbandák szolgáltatták. Az alábbi táblázatok némi betekintést nyújtanak ebbe a nagyon sokszínű és bonyolult szokásrendszerbe, mutatva, hogy nincs két egyforma falu, a helyi rendezők az évszázadok során mindenütt másra formálták az ünnepet.

A kerbájtak vannak konstans elemei, ilyenek az istentisztelet vagy szentmise az ünnep első napján, több esetben a második napján is, mindenütt elmaradhatatlan a kirakodóvásár, és a nagyközönség, főleg a fiatalok körében, – ma már – a bál az, ami az ünnep lényegét jelenti. Mint ahogy fentebb már jeleztük, konstans elem a rozmaring és a piros virág motívum (muskátli, szegfű) és ezekkel összefüggésben a piros alma jelenléte valahol a szertartások menetében.

Vannak azonban különleges dolgok, s a sok rendezvény ezekben különbözik egymástól. Mindenek előtt az feltűnő, hogy Észak-Somogy katolikus falvaiban emberemlékezet óta hiányoznak az egyházi szertartás mellé szerveződő szertartások: nincs kerbájtfa állítás, vonulás, s ezáltal természetesen botanikai szimbólumok sincsenek. (Nágocson a körmenet egyházi jellegű: „prosekcio”. A jelenségre nincs magyarázat. A német szakirodalom azt írja, hogy mind Baden-Württembergben mind Hessenben a katolikus és protestáns falvak felekezeti hovatartozástól függetlenül megrendezték a kerbájtai ceremóniákat. Nagyon különleges cselekmény a táblázat végén található „Hahnenschlagen” (magyarra talán úgy lehetne fordítani, hogy „kakasfej-megütés”); Katharina Wild ezt a cselekményt a baranyai Óbányán írta, illetve fényképezte le, mivel a nyolcvanas évek elején már csak ezen a helyen üzték. Az európai népek néprajzában gyakori „vetélkedés” lényege az, hogy kendővel bekötött szemű legényeknek kell egy hosszú póznával úgy eltalálni egy földbe nyakig beásott kakas taraját, hogy az vérezzen. A mai állatvédők egészen bizonyosan brutálisnak tartanak ezt az eljárást, a néprajzosok számára a homeopátiás mágia miatt azonban nagy jelentőséggel bír(t). (A zárójeles t-betű azt mutatja, hogy – nem megerősített források szerint – Óbányán is abbamaradt már ez a szokás.) A cselekmény a nyári, tehát aratási idő táján rendezett kerbájtak tartozéka volt – a kakas a világ néprajzában általában a termékenység szellem megtestesítője. Hogy Észak-

Somogy falvaiban valaha is volt-e ilyen, nem tudjuk. A különlegességek csoportjába tartozik ezzel szemben Kötcsén a beitatási szertartás. Az aktus kerbájt előtt néhány héttel egy borospince mélyén zajlik. A szertartás ellen valószínűleg az ifjúságvédők tiltakoznának. Az idősebb legények összegyűjtik a 12 évet betöltött, „kikonfirmált”, azaz a konfirmáción átesett gyerekeket, s a „legénnyé avatás” ürügyén holt részeggé itatják őket. (A szertartást 1962 óta nem rendezik meg, egy alkoholmérgezési eset után a hatóságok betiltották.) De a legkülönlegesebb a templomudvaron megrendezett kerbájt felvonulás, pontosabban annak mindentől különböző sajátossága, a menet vonulásának körkörös zártsága, monoton, és pontosan szabályozott ismétlődése.

### **III. A kötcsei kerbájt**

#### **1. Közpolitika és egyház**

Az előadás további részében elmondanám, hogy milyen a kötcsei kerbájt, milyen jelentősége van a szimpatetikus mágia miatt, mit jelent az európai művelődéstörténet szempontjából, miért különleges?

Az ünnep az Erzsébet-nap ünnepköréhez kapcsolódik. Evangélikus búcsú, az evangélikus templom 1798. november 21-én történt felszentelése emlékére. Katharina Wild felmérésében az áll, hogy a magyarországi német faluközösségek is két fajta kerbájtot ismernek, egy kisebb jelentőségű nyárit, és egy a hideg évszakban, általában novemberben megrendezett „nagy” kerbájtot, amit keresetlenül „zabálós kerbájtnek”, azaz „Fresskirmes”-nek neveznek. Az idők során az első, a kisebb jelentőségű, nyári kerbájt a legtöbb faluban megszűnt, pontosabban az egyház a falu politikai vezetőivel egyetértésben megszüntette, elkerülendő a nyári dologidő lendületének megtörését. Kötcsén emberemlékezet óta csak egy kerbájt ismert, az Erzsébet-napi. Igaz, hogy nagyon régen, talán még évtizedekkel a 19-20. század fordulója előtt egy teljes hétig tartott. A 20. század elején már csak három nappól állt: november 20-án volt a kezdőeste, 21-e, a főünnep, másodnapja pedig 22-e, kiegészülve a 23-ra virradó báli éjszakával. Ez a menetrend szent volt és sérthetetlen, 20-án délután megállt az élet, teljesen mindegy volt, hogy kedd van, vagy csütörtök, az iskolai tanítás leállt, a boltok bezártak. Még a legvadabb Rákosi-rendszerben is, amikor a ceremóniafelelős két vezető legényt első nap délelőttjén óráig ott tartották a siófoki, vagy a tabi ÁVÓ-n – első- és másodlegény híján talán elmarad ez a „vallásos marhaság” [Idézet a Siófoki Járási Pártbizottság ideológiai titkárától, jóval későbből, körülbelül 1974-ből]. A

korai Kádár-rendszer sem tudott mit kezdeni ezzel az évi rendszerességgel ismétlődő „polgári engedetlenségi mozgalommal”, később pedig – az előadás során látni fogjuk – maguk a megváltozott társadalmi körülmények miatt nem kellett, hogy foglalkozzon vele.

A kötcsei németység betelepülése 1730-tól kezdődött, lassú migráció formájában, ahogy a tolnai és baranyai evangélikus, kisebb részben református falvak magánuradalmainak népességkirajzása történt. Nemcsak a hógyészi uradalom lakossága jelent meg itt, hanem a kisebb nemesi birtokok népe is, mint Nagyszékely, Varsád, Kistormás, Gyöng, Felsőnána, Hidas, Mórág, Majos, stb. A telepések zöme ennek okáért hesszeni volt, a nagyobb rész Északkelet-Hesszenből, a Spessart–Vogelsberg–Bayerische Rhön-háromszögből érkezett, kisebb része délről, a Darmstadtól délre eső területről, de végeredményben „mindenhonnan jöttek”, hiszen a telepes családok között emitt-amott más tartománybelieket is találunk. A telepítést az Antal/Antall család akkori feje, Antal János végezte. Tihanyi és dörgicsei várkapitány volt, aktív szereplője a 17. század törökellenes harcainak, s a neoaquistica commissio hozzájuttatta Alsó- és Felsődörgicse, majd később a Balaton déli partján több pusztát, Kötcse, Csicsal, Pócza, Rád, Visz, birtoklásához. A Balaton két partján elterülő birtoktesteket sokáig együtt, kondomínium formájában igazgatták, később az egyes birtokok szétváltak. A kiválasztás szempontja az volt, hogy a lakosok protestánsok legyenek, hiszen a déli oldal pusztáinak nagy része az egyház birtokai volt a középkor évszázadaiban, s a veszprémi káptalan – érthető módon – nem mindig értett egyet a bécsi komisszió döntéseivel, amelyek saját birtokait játszották magánkézre. Az Antal család és a püspökség között birtokjogi viták kezdődtek, s kívánatosnak tetszett, ha Antal János – elhárítandó a kiközösítés veszélyét – jobbágyait a protestánsok közül válogatja. Sőt mi több, bár Antal János és öccse, Antal György, még katolikusok voltak, a család több későbbi ága áttért az ágostai konfesszióra.

Az Antalok bizonyos dolgokban mégsem tudtak, vagy nem akartak, szembeszállni az egyházzal. Szakrális kérdésekben is igazodniuk kellett Veszprémhez, annál is inkább, mert az 1740-es évektől felerősödött az ellenreformáció; Padányi Biró Márton veszprémi püspök az egész egyházmegyében erőszakos térítésbe kezdett, templomokat vett el a protestánsoktól (köztük a kötceit is), prédikátorokat űzött el, megszüntette az evangélikusok anyakönyvezését, tehát olyan terrort erőltetett az alig megszületett közösségekre, amelynek káros következményeit azok csak a század vége felé kezdték kiheverni. Minden rossz, ami a kötcei lutheránus közösséget érinthette, déli irányból, Karád illetve Andocs felől érkezett. Karádon volt a plébánia, Andocson pedig a ferences rendház, ahol a ferences barátok árgus szemekkel figyelték, mit csinálnak a



környék eretnek falvai. Mivel a karádi katolikus templom búcsúja Erzsébet-napi búcsú volt, a felszentelési ünnep napjának kijelölésében más napot választani nem lehetett, pontosabban nem volt ajánlatos.

Bár ugyanakkor az is fennállt, hogy a németországi területek búcsúi is a hideg évszak beköszöntésekor zajlottak, a „Kalter Markt”-ot Hessianben is november közepén ünneplik a legtöbb településen, függetlenül a község vallási összetételétől. Az egyébként üldözött, majd később megtúrt kötcsei protestánsoknak az Erzsébet-nap szerencsés módon megfelelni látszott. A hideg évszak a vegetáció végét jelenti, a természet leáll, hibernálódik, hogy aztán márciusban újra életre keljen. A régi, újkőkor eleji földművelő társadalmakban, a történelem előtti idők agrárközösségeiben, később a germán törzsi világban, majd a keleti-frank faluközösségekben ezek a napok és hetek a homeopátiás mágia napjai és hetei voltak. Biztosítani kellett a jövő esztendő vegetációjának elindulását, a termékenységet, a termés megfelelő mennyiségét, magát a közösség fennmaradását, az életet. A homeopátiás és az átviteli mágia így tematikailag összekapcsolódott a termékenységi varázslás aktusában, indokolt tehát, ha előadásunkban a termékenységi mágia kifejezést is használjuk. A Schwäbische Türkei és Kötcse kerbáji folyamataiban alig van elem, amely ne ezt a termékenységi varázslást tükrözné vissza.

## **2. A film**

A most következő filmbejátszás és a bemutatandó fotók segítségével kövessük figyelemmel, hogy hogyan zajlik le a lelkészlakás udvarán (helyi nyelven a „placcon”) az a felvonulás, amely tudományos unikum a magyarországi németek néprajzában. Szól a zene, a rezesbanda a „Blaue Hosen”, azaz a „Kék nadrágok” (vagy a Planenrose = A placc rózsája [?]) című marsot játssza. A képen két legény látható, a felvonulók hosszú menetét vezetik, rozmaringos kalappal a fejükön, a rozmaring mellé egy-egy fehér szegfű van erősítve, mögöttük a többiek vörös szegfűt viselnek a kalapjukon. A fehér szegfűsök az „elsőlegény” és a „másodiklegény”, ők a kerbájt vezetői, a szervezők, Somogydöröcskén „Vortänzer”-nek, azaz „előtáncosnak” hívják őket, a régi időkben sok pénzt fektettek a kerbájtba, de aztán a haszon is az övék volt, amit a báli bevétel formájában kasszíroztak. A baranyai Görcsönydobokán egyenesen „Aufnehmer”-nek, azaz „felfogadónak” titulálták őket, merthogy ők fogadták fel a nélkülözhetetlen rezesbandákat. Lovászhetényben „Zinsburschen”-nek hívták őket, utalva arra, hogy ők intézik a rendezvény helyszíneinek bérlését. Ezeknek az utóbbiaknak nem volt párjuk a lányok között, akikkel a bálban az ünnepélyes

megnyitón táncoltak (merthogy az csak elvonja a figyelmet a rendezés felelősségteljes feladataitól). Hasonlóan a kötcsi fehérszegfűsökhöz. (A menet végén ugyanis Kötcsén is a lányok haladnak, akikkel a placcon a piros szegfűs legények táncolni fognak.)

A kép azt mutatja, hogy a menet egy nemzetiszínű szalaggal körbekerített kb. 20 méter átmérőjű táncplacc bejáratánál megáll. Épp akkor ért véget a délelőtti 10 órakor kezdődött istentisztelet, a templomból kiáramló tömeg körbeveszi a placcot. A bejárat mellett terített asztal, rajta egy tányér, a tányéron egy nagy piros alma, beleszúrva egy hosszú rozmaringszál. Az asztalon tálca, poharak, üveg fehérborral. A zene elhallgat, a másodiklegény egy verset mond arról, hogy milyen jó, hogy a Mindenható ezt a kerbájt napot ismét megérni engedte. Majd a kör közepére mennek, itt egy fiatal hársfa áll, tövében egy ledugaszolt palack fehérbor van elásva, a fa ágára egy csoroszlya van felfüggesztve, pontosan a palackot rejtő gödör fölé. Az elsőlegény elvágja a csoroszlyát felfüggesztő nemzetiszínű szalagot, az lezuhan, a legények a csoroszlyával ásni kezdenek, megtalálják az üveg bort, az elsőlegény felmutatja a placcon megjelent nagy számú gyülekezetnek, a zenekar tust játszik, majd a két legény az üveggel visszaáll a sor elejére. A másodiklegény ekkor elmondja az úgynevezett kapuverst, amely tartalmában hasonlít az előbbihez, s amely egyúttal megadja a következő események hangját, meghatározza az ünnep hangulatát. A versben szó sincs mágiáról, ködös botanikai szimbólumokról, a költemény egyértelműen jámbor, vallásos, lutheránus szellemű, amelyből mindenki tudomásul veszi, hogy egyházi ünneppel áll szemben. A legények, s a gyülekezetből a férfiak, a verset kalapot megemelve hallgatják.

A film ezután azt mutatja, hogy a menet a Blaue Hosen (Planenrose) dallamára ismét megindul, s három kört tesz meg a körön belül. Újabb vers következik az ünnep jelentőségéről, az ősapákról, akik a templomot megépítették. Újabb három kör a nemzetiszínű szalag mentén, majd ugyanazon a helyen, ahol az imént az elsőlegény beszélt, a másodiklegény részletesen elmeséli a templomépítés történetét, az üldöztetéseket, a vallási türelmetlenséget, a dombok közt megbúvó telepések félelmét az idegen környezettől, a kitartó akaratot, amelynek eredménye a szép templom. A közönség kalapját feje fölött tartva hallgatja. A vers hosszú, s hangvétele egyre jámborabb, vallásosabb. A végén van egy szónoki kérdés: helyénvaló lenne-e, ha „ily férfiakat”, tehát az ősapákat elfelejtenénk. Lehetünk-e „hálátlanok”, hogy a „nap dicső szent ünnepét” meg nem ünnepeljük? Miután a menet újabb három kört tesz meg a Blaue Hosen (Planenrose) dallamára, a választ egy hosszú versben az elsőlegény adja meg: „...hálátlanok, hálátlanok mi soha nem leszünk, ifjak, esküszünk, míg élünk,

ünneplünk.” A fényképek azt mutatják, hogy ezután a sor felbomlik, a piros szegfűs legények a lányokhoz mennek, tánc kezdődik. A fehér szegfűs két legény nem táncol, párjuk sincs, nekik az a feladatuk, hogy az ünnepen megjelent reprezentatív vendégeket, lelkészek, polgármester, presbiterek stb. a kiásott borból és más palackokból kínálgassák. A tánc akkor fejeződik be, amikor a bor elfogyott. A menet ismét visszarendeződik kettes sorokba, elöl a legények, hátul a lányok.

Az ünnep egyik alapvetően fontos eleme az ősök tisztelete. Sehol a Katharina Wild által feltárt szokásokban nincs ilyen mértékben jelen az ősök tiszteletének kötelessége, mint itt, sőt azt lehet mondani, hogy sehol sincs jelen. A zenekar ennek a szellemnek megfelelően eljuttatja a Magyarországi németek népi himnuszát, majd a hazához való hűség zenei jelképét, a Szózatot. A menet és a közönség kalapot megemelve hallgatja, illetve énekel a dallamokat. A menet ezután egy kör megtételét követően elvonul, fényképezés kezdődik, egymást rég nem látott rokonok, barátok beszélgetnek egymással, a szereplés feszültsége feloldódik, a maradék borból iszogatnak. Körülbelül déli 1 óra tájban mindenki hazamegy, otthon az ünnepi ebéd következik, megkezdődik a „Fresskirmes” a maga 6-7 fogásával, desszertekkel, italokkal (kötcei rizling, kékfrankos, cabernet savignon). Befejeződik a placc varázslata, de el nem enyészik: előtte, közben és utána minden évben kilométernyi videoszalag készül, fényképek százai. Délután sétálgatás a gyerekekkel a falu főutcáján álló sátrak között, este bál, illetve az idősebbeknek a saját maguk által megszervezett „borosház”, amely nem más, mint egy szép nagy, fűtött helyiség, amelybe előző napokon összehordják a bort és az aprósüteményt, asztalokkal, székekkel, fogadott tangóharmonikásokkal. Mulatozás hajnalig. Béke, barátság, szeretet, az állandóság varázsa a rohanó világban.

#### **IV. A kerbájt metamorfózisa**

##### **1. Újítani és túlélni**

A következőkben némileg változtatni szeretnék a fent elmondottakon. A placcon kerbájt első napján történtek ugyanis a jelenlegi, 1998 és 2006 között állandósult helyzetet tükrözik. Mindez régebben nem egészen így folyt le. Mint minden ünnep, a kerbájt is metamorfózison ment át az évszázadok során. Hogy egészen régen, a 18. század elején hogyan volt, arról nincsenek hiteles forrásaink. A karádi, barokk katolikus templom az Erzsébet-naphoz kötődik, nem valószínű, hogy az első, 1730-at közvetlenül követő években felépült kötcei fatemplom búcsúja ne Erzsébet-napon lett

volna. Az 1870-es évek táján született, még általam is ismert nemzedék visszaemlékezései szerint a kerbájt „mindig úgy volt, ahogy jelenleg is van”. De ha az 1850 utáni évtizedekből ránk hagyott írásbeli visszaemlékezéseket olvassuk – szám szerint kettőt – akkor azt látjuk, hogy a kerbájt sokban más volt 1855 táján, mint 1903-ban, más volt az 1950-es években és más az 1970-es évek elején.

Az összehasonlítások sorát a méltatlanul elfelejtett irodalomtörténeti alakkal, Kisfaludy Atalával kell kezdenünk. Kisfaludy Atala, az egyik első magyar író nő ugyanis Kötcsén született 1838-ban. „A nagymama kukulája” című novellájában – a mű tartalma kevésbé mulatságos mint a címe – körülbelül 1855-re datálható fiatalkori élményeit szövi be egy édesbús nosztalgikus hangulatú történetbe. A történet jelen előadásunk számára mellékes: 1848, horvát támadás Somogyban, népfelkelők, elbukott szabadságharc, a falusi magányban visszahúzódó férfiak. Mellettük különleges nőalakok sodródnak sorsuk áramlatában és próbálnak helyt állni a nagy történelmi idők viszontagságos viszonyai között. Számunkra a novella másért fontos. Azt olvashatjuk benne – Kisfaludy Atala maga sem gondolta, hogy ez számunkra később más szempontból lehet fontos – , hogy a kerbájton a termékenységgel kapcsolatos rigmusokat mondtak. Rövid, termékenységi rigmusokat, ráadásul valószínűleg magyarul, bár az is lehet, hogy németül, egy kétnyelvű faluban a nyelvek keveredése ösztönszerű, lehet, hogy az író nő emlékezetében több évtized elteltével a régi emlékek összekeveredtek.

A másik forrás jóval későbbi. Az 1903-as állapotokat ábrázolja Bassola Zoltán memoárjában, amit kötcsei éveiről vetett papírra valamikor az 1960-as években. Bassola Zoltán – Teleki Pál közvetlen munkatársa, a Kállay-kormány későbbi államtitkára, az 1946 utáni koalíciós időkben miniszter – néhány évig Kötcsén nevelkedett Schleining Vilmos evangélikus lelkész otthonában, s kisgyerekként többször végignézte a lelkészlakás udvarán lezajlott felvonulást. Az alig pár éves kisgyerek előtt sok minden rejtve volt, nyilván nem láthatta át pontosan a helyzetet. A memoár egy asszimilálódó sváb falu képét vetíti elénk, ahol már csak a „nagyon öregek beszélnek a németet” (az előadó ük nagyanyja, Lux Éva, még 1948-ban is jól beszélt azt), a biblia német szövegeit már csak nagybátyja, Schleining Vilmos értette (az előadó dédnagyanyja, Lux Erzsébet, még 1969-ben is elég tiszta kiejtéssel olvasta azokat). De azért mégis van visszaemlékezéseiben sok minden, ami megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Valóban: a placcon akkoriban (már vagy még) csárdást táncoltak, erre nemcsak Bassola Zoltán emlékszik jól, hanem a körülbelül ebben az időben készült fénykép is azt mutatja, hogy a kerbájtos ünnepi tömegben ott van a karádi Punzi Károly cigányzenekara, hegedűvel és nagybögővel. S ami a legfontosabb, a

rigmusok ebben az időben is mágikusak, tehát nem azok a vallásos tartalmú, jámbor versek, amelyeket most is mondanak. Jókívánságok a megjelentekhez, áldás, béke, jó termés..., már amennyire egy pár éves gyerek vissza tud ezekre emlékezni. Logikus, hogy a patetikus hangon írt, jelenleg mondott hosszú költemények valamikor 1903 után keletkeztek, hogy mikor, nem tudjuk. Vannak vélemények, amelyek szerint 1908-ban, amikor a kerbájt felvonulás bizonyos „reformokon esett át”, többek szerint ekkor a Baranya megyei Hidas község koreográfiáját vették át, vagy legalábbis a hidasi ceremónia bizonyos elemeit. (A kérdésre a jelen előadásban terjedelmi okok miatt nem térhetünk ki.)

Aztán tovább változtak az idők. Az 1960-as évek elején világossá vált, hogy az 1958 és 1959-ban szó szerint „keresztülvert” kényszer-TSZ-szervezés visszafordíthatatlan. Az 1945 után született mintegy tíz évfolyamra ólomsúllyal nehezedett a döntés kényszere saját jövőjéről: van-e értelme az életüket a szovjet típusú termelőszövetkezettel összekötni? A szülők és a nagyszülők egyértelműen a továbbtanulás mellett agitáltak, sok esetben erőszakkal kényszerítették ezt a mintegy 15 évjártat az ősi mesterség, a földművelés elhagyására. Nem kevés sikerrel. Szinte a teljes fiatalság az intergenerációs mobilitás útjára lépett. A sajátos kelet-európai jelenség, a felgyorsult iparosítás, a másik oldalról radikalizálta ezt a folyamatot. Pótolhatatlan veszteség keletkezett: ezeknek a radikális változásoknak a következtében manapság majdnem egy generáció hiányzik Kötcese helyi társadalmából. A faluközösség kontroll-szerepe legyengült, a régi értékek halványulni kezdtek.

1963-ban az evangélikus egyház presbitériuma is döntés elé kényszerült. A kerbájt ugyanis minden időkben a 12 és 25 év közötti nőtlen, katonaságot még nem viselt fiatalságot érintette, ők voltak a szervezők és a résztvevők, a nős férfiak és a katonaviseltek már csak a partvonalról szemlélhették az eseményeket. 1963-ban vált először nyilvánvalóvá, hogy ez a generáció már nem képes végigvinni a kerbájt procedúrát, ha azt az eredeti, tehát november 21-ei napon akarják végrehajtani. Mindenki valamelyik középiskola tanulója volt, Budapesten, Székesfehérvárott, Pécsen, vagy az ország még távolabbi városaiban. Mintegy 40-50 fiatal nem tudott kötelezettségei miatt részt venni a 21-ei ünnepségeken. A november 21-ei ünnep tarthatatlanná vált, ezért a presbitérium elhatározta, hogy az ünnepet „átteszik” a 21-éhez legközelebb eső vasárnapra. Nagy volt az ellenállás, de végül a racionalitás győzött. Ebben a presbitériumi döntésben sűrűsödött össze a kötcei kerbájt történetének egyik legnagyobb változása.

Ezek után a kedves közönség talán már nem is fogadja meglepetéssel az előadónak azt a kijelentését, hogy 1998-ban, a templomfelszentelés 200. évfordulóján ismét változás állt be, mégpedig az 1963-asnál is nagyobb. Az ünnepséget előkészítő gyűlések során az vált nyilvánvalóvá, amit már mindenki régtől fogva tudott, hogy az 1960-as évek elejének kényszermobilitása következtében a falu kiürülőben van. Az 1970-es években az elvándorlók különböző „kolóniái”, a fehérvári, budapesti, pécsi, s ki tudja milyen kolóniák után kialakulóban volt egy balatonszárszói kolónia is. Az 1950-es évek végén születettek itt építettek házakat (szülői segítséggel), s családot már szárszón alapítottak. Valójában tehát csak néhány fiatal család maradt Kötcsén, ezekben viszont a maximum kétgyerekes családmodell vált meghatározóvá. 1998-ra, az egész ország figyelme által kísért 200. éves jubileumra nem lett volna, aki felvonul, mert nem volt 12-25 éves korosztály. A presbitérium döntése az volt ebben a nehéz helyzetben, hogy az idősek és a fiatalok együtt vonuljanak fel a 200. éves évforduló tiszteletére, s hogy aztán majd, ha lehet, ismét visszatérnek a régi rendszerre. Nem így sikerült. A felvonulás nagy sikert aratott, ezután pedig maradt a minden generációt összefogó felvonulás koncepciója. Azóta az ünnepen öregek és fiatalok együtt vonulnak. S hogy teljes legyen a kép: született ennek a nagy ünnepnek az előkészítése során még egy döntés. A jelenet a csoroszlyával és a borosüveg kiásásával szintén metamorfózison ment át.

1998 előtt, de főleg az egészen régi időkben a hatvanas évek végéig bezárólag a borkiásás ceremóniája nem placcon, hanem egy magánház földes padlójú szobájában történt. A két szervező fehérszegfűs legény bérelte ki a bor elásásának helyszínéül szolgáló helyiséget. Nem volt nehéz dolguk, mert 1960 táján még sok ilyen földes padlójú szoba volt a faluban. A plafon gerendájába egy szöveget vertek, kerbájt második napjának éjszakáján erre akasztották fel a csoroszlyát, itt történt meg a csoroszlya levágásának aktusa, kiásták az üveg számára a gödröt, ebbe helyezték bele a borral telt üveget, s ünnepélyes keretek között, a rezesbanda muzsikálása közepette itt ásták el azt. Ez a mágikus aktus csupán a november 23-ai hajnali órákra még a mulatságban kitartó legények és lányok jelenlétében történt meg, a nagyközönség ezt a jelenet már nem láthatta, mert ezekben az órákban már az igazak álmát aludta. 1998-ban, a kétszáz éve évforduló tiszteletére, hogy az egész ország láthassa, ezt az aktust a rendezők kihelyezték a placra, az első napi nagy felvonulás helyszínére, mondván, hogy a következőkben ismét visszatérnek a régi szokáshoz. De mivel ez a megoldás is nagy sikert aratott (egy időben négy országos TV-csatorna is vette a jelentet), a csoroszlyás varázslás maradt a placcon, színházszerűen, úgy, ahogy a fentiekben leírtuk. 1998-tól

kezdve tehát kétszer ássuk ki az üveget, egyszer kezdőeste, egyszer pedig másnap a placcon, a nagyközönség előtt.

## **2. Az állandóság mint érték**

Mi az, amit mégis állandó a folyamatban? Természetesen maga a homeopátiás mágia, tehát hogy a hasonló hasonlót hoz létre. A csoroszló az az eszköz, amely szántás közben először érintkezik a termőfölddel, az ekevas csak utána fordítja át a földet, a piros alma belsejében magok, az élet forrásai vannak, a rozmaryn örökzöld növény, amelyet ha leszakítunk a bokráról, tovább él, mégpedig ugyanazt az életet éli mint a bokor, amelyről leszakították. Kiássuk a palack bort, majd elfojtjuk és elássuk, eljuttatjuk azt, hogy életre keltjük a vegetációt, majd két nap múlva ismét megöljük azt. Mindezt annak érdekében, hogy biztosítsuk a téli hibernált állapotot. Hogy azután tavasszal megint újra eljőjön a kikelet. Mert mi lenne akkor, ha nem lenne tél, és utána nem lenne tavasz? Megállna az életet biztosító körforgás, az évszakok váltakozása. A kerbájt tehát kerbájt éjszakájának záróaktusaként, el kell ásni, meg kell ölni. A 20 méter átmérőjű kört háromszor járjuk meg, majd azt többször megismételjük, hogy biztosan hatással legyünk a természet rendjére. A kerbájttal mindent meg lehet csinálni, áttenni szerdáról szombatra, a fiatal felvonulókat kicserélni öregekre, a mágikus rigmusokat kicserélni jámbor egyházi fogadalmakra, egy dolgot nem lehet megcsinálni: kihagyni a termékenység mágia szimbólumai és cselekményeit. Ezek azok az elemek, amelyek a legrégebbi idők és a modern kor közötti kapcsolatot fenntartják.

A kerbájt résztvevői, az „aktív cselekvők” tábora, évről évre egyre nő. Az 1998 előtti néhány évben az ünnep megszűnése, leépülése fenyegetett. A megfogyatkozott számú fiatalokból alig lehetett három párt, azaz tizenkét résztvevőt összehozni. Nem volt rezesbanda, nem volt borelás és borkiásás, a versek előadása vontatottan, szinte artikulálatlanul, rengeteg nyelvi hibával történt, amiből a megfogyatkozott számú közönség sokszor alig értett valamit. Ez volt a helyzet 1997-ben. Az 1998 utáni összefogás alapjaiban változtatta meg a helyzetet. De ugyanakkor azzal a vezéraldozattal is járt, hogy a tisztán helyi ünnepből 1998 és 2006 között az elszármazottakból, az 1960-as 1970-es évek kényszermobilitásának áldozataiból, a fehérvári, szárszói, pécsi, budapesti és ki tudja hányféle kolónia tagjaiból nosztalgikus hangulatú seregszemle szerveződött. A kényszermobilitás kényszermegoldások sorozatához vezetett, de az ünnep soha nem látott dinamizmustól kísérve újjászületett. Miközben ennek az előadásnak a végleges szövegét 2006 novemberének utolsó

napjaiban megfogalmazom, már lezajlott a az ez évi ünnep, s tudom, mert megszámláltam, hogy a 208. kerbájt alkalmából negyven pár, azaz mintegy százhatvan (!) résztvevő járta a köröket a nemzetiszínű szalaggal körülhatárolt mágikus körön belül. Sosem voltak még ennyien az eltelt 208 év alatt.

Mi az az erő, amely ezt az összefogást létrehozta? Túlságosan leegyszerűsítő lenne, ha azt mondanánk, hogy mindez a jó szervezés eredménye. Mert közben történt még valami, ami egészen más megvilágításba helyezi az elmúlt nyolc év történéseit. Mégpedig az, hogy az esemény evangélikus hálaadó ünnepből faluünnepé változott. A résztvevők között ugyanis megjelentek a másvallásúak, a reformátusok, a katolikusok, sőt azok is, akik meg sincsenek keresztelve, s maga az ünnep tárgyát képező evangélikus templom sem jelent számukra különösen sokat. Az történt, hogy egy megszűnt agrárius közösség újrafogalmazta önmagát. A földművelés, s a rá épült földművelő közösség, amely az ünnepet létrehozta, lényegében megszűnt, de ez a megszűnés csak fizikailag történt meg, a fejekben utóéletét, sőt reinkarnációját éli. Elég néhány telefon, egy-két személyes beszélgetés, s ez a rég halottnak hitt agrárius szellem valamilyen nagy elvont és nagyon egyszerű formában újjáéled.

Miért van mindez így? Kevés lenne az a magyarázat is, ha azt mondanánk, hogy mindez az evangélikus szellemű nevelés eredménye. Persze tény, hogy a jelenlegi felvonulók nagy része a lutheránus szellemhez igazodik, amit a szülői ház plántált beléjük. S azt is hiába próbálnánk tagadni, hogy a jelenlegi ünnep a mai formájában döntően evangélikus ünnep. Hiszen azzá alakult az évszázadok folyamán. De a mágia, mint a legrégebbi vonása az egész több napos ceremóniának, már a kereszténység Karoling-kori megjelenésének idején is egy régi dolognak számított, amit a német középkori egyház a katolikus ünnepek sorozatába épített. Ismert Nagy Károlynak egy olyan rendelete, amely kimondja, hogy „mindenütt, ahol pogány szertartások folynak, vagy bálványok állnak, kápolnát kell építeni, és keresztény szertartásokat kell meghonosítani”. Hely és időhiány miatt ezúton nem tudom megosztani ismereteimet a szekció résztvevőivel azokról a konkrét helyekről és bálványokról a hesszeni óhaza területén, ahol a Nagy Károly-i rendeletek értelmében keresztény kultikus események honosodtak meg, de nem igényel túlzott fantáziát annak belátása, hogy a kötcsei kerbájt is valahogy összefüggésben áll ezekkel az európai középkor hajnalán hozott rendeletekkel.

A homeopátiás és átviteli mágia azt jelenti, hogy mindent centiméterre ugyanúgy kell végrehajtani, ahogy azt a hagyomány megőrizte. Az eredmény végül is nagy monotonitást jelent, minden mindig ugyanúgy történik, ahogy évszázadok óta ezen a



napon. De a szétzilálódott és a globalizmus által fenyegetett modern világban mégis ez a monotonitás jelenti a biztos fogódzót, amihez érdemes ragaszkodni. Ami a placcon és a borosházban történik, szöges ellentéte annak, ami a világban történik. Lehet, hogy a sok kör unalmasnak tűnik a külső szemlélő előtt, de a résztvevők számára ez jelenti a reményt arra, hogy a világ az marad, aminek lennie kellene. Történik persze mindez úgy, hogy senki sem hisz már a természet befolyásolásának mágikus eljárásaiban, s azt is biztosan tudjuk, hogy ezeket a felvonulásokat már 1798-ban sem a termékenység biztosítása érdekében rendezték meg. De mégis megvan bennük az az erő, hogy egy faluközösséget annak felbomlása után is képesek együtt tartani, sőt mi több – új életre kelteni.

## **V. Infrastruktúra és társadalmi kísérlet**

### **1. Demográfiai trendek**

Kötcse lakossága még az 1960-as évek végén is 1000 fő körül mozgott. 2006-os nyári adat szerint ez a szám 550 és 560 között mozog. A belső és külső migráció következtében meglehetősen meglehetősen demográfiai folyamatokat látunk, illetve láttunk elindulni. Az 1960-as évek intergenerációs mobilitásának gyümölcsei értek be. A szülők, az 1920 és 1930 között született korosztály tagjai, akik a téveszesítés elől a majd egy generációt kitevő gyerekeiknek csoportját eltávolították a faluból, életük utolsó éveit élik. Az evangélikus egyház folyamatos működésének ők képezik (és képezték eddig) az alapját, de számuk egyre fogy, s pár éven belül az a veszély fenyeget majd, hogy a telepítő ősök, és az első generációk által nagy küzdelmek során létrehozott reprezentatív egyházi és kulturális infrastruktúra használaton kívül kerül. (Nemcsak az evangélikus, hanem a református és a katolikus is.) A vasárnapi evangélikus istentiszteleteket már csak egy 25-30 fős, főleg idős asszonyokból álló gyülekezet látogatja.

A különféle kolóniák az évtizedek során meggyökeresedtek távoli lakóhelyeiken, végleges hazaköltözésükkel nem lehet számolni. Nem is beszélve gyerekeikről és unokáikról. Ámbár a fentebb elmondott sikertörténetben ők is bent vannak, olyan feladat ellátására már nem alkalmasak, amellyel az egyházi infrastruktúra kihasználását hosszú távon meg lehetne oldani. Ennek a feladatnak az ellátásához

állandó jelenlét szükséges. Már az is kész csoda, hogy a kolóniáknak ez a második és harmadik nemzedéke nagy számban vesz részt a felvonulásokon, s éppen ők azok, akik miatt a kerbájtós felvonulók száma ilyen dinamikus módon növekszik. Közülük minden évben jön néhány új jelentkező, aki aztán utána minden évben visszajár. De a problémát ezzel az egyszeri részvétellel sem ők, sem a szüleik és nagyszüleik nem tudják megoldani.

A másik meglehetősen demográfiai trend a külföldi háztulajdonosok megjelenése a községben. Főleg katolikus vallású bajor beköltözőkről van szó, házaikat olcsón vásárolják meg a kolóniák tagjaitól, akik a szülői házzal a szülők halála után már nem tudnak mit kezdeni. 2006 novemberi adat szerint 62 (!) lakóingatlan van német tulajdonban. A vásárlási lázat – bár az utóbbi egy évben kissé már alábbhagyott – a Balaton közvetlen közelsége okozza (Balatonszárszó mindössze 9 kilométerre van): a tulajdonosok az egyébként szépen felújított parasztházakat nyaralónak használják. A környezet festői, a falu társadalma toleráns, nem zavarja őket. Integrációról azonban, kevés kivételtől eltekintve, szó sem lehet, a nyelvileg asszimilálódott tősgyökeres evangélikus családokkal való kapcsolódás is nehézkes. A falu nyelvi „re-asszimilációját” nem érdemes, és nem is szabad erőltetni. De ha sikerülne is integrációjuk, például úgy, hogy idővel minden német háztulajdonos áttelepülne Bajorországból Kötcsére, akkor sem oldódna meg az intézményi infrastruktúra használatának problémája, mivelhogy nem evangélikusok. Egy olyan megoldásra van tehát szükség, amely hosszú távon biztosítaná azt, hogy az infrastruktúra és maga a falu, álljon meg az elnéptelenedés és a közösségi dezintegráció útján. Ez pedig csak egy módon oldható meg: a község tudatos és szervezett újratelepítésével. Úgy, ahogy a régi időkben történt, az első Antalok idején, 1730 és 1750 között.

## **2. Zárt társadalom – egyensúlyi társadalom**

Kötcsé társadalma a 19. században multikulturális és zárt társadalom volt. Multikulturális volt azért, mert az 1730-tól bevándorló németesség már néhány magyar családot itt talált a faluban, a földesurak, az Antalok és utódaik magyarok voltak, kimutatható néhány katolikus horvát név is a 18. század közepén, a zsidók társadalma pedig a 19. század hetvenes éveire nagyon felduzzadt; mindig volt a faluban zsidó imaház a szükséges rekvizitumokkal – rituális fürdővel, sahterlakással, stb. Az 1870-es évek közepének adózási lajstromai szerint 37 (összeírt) zsidó család élt a faluban, amely majd 180 főt jelentett. A közösség az 1880-as évek után egy gyors migrációs folyamat keretében elhagyta a falut (megéptült a Siófok—Kaposvár-szárnnyvonat,

amely elkerülte Kötcsét), a tabi ortodox közösséghez tartozó filia felbomlott, az imaházat 1930-ban lebontották. Nyelvük minden bizonnyal a jiddis lehetett a magyar és a német mellett, tehát semmilyen kommunikációs probléma nem állt fenn a három felekezet és a három etnikai-vallási blokk között.

A zártságot, tehát a mobilitás hiányát, elsősorban a házassági mobilitás teljes hiánya jelentette. A két protestáns felekezet között sem voltak gyakoriak a házasságkötések, szinte alig voltak a katolikus és protestánsok között, s teljesen példa nélküli volt keresztények és zsidók között. A zártságot mégis inkább a céhrendszer sokáig fennmaradó sérthetlensége biztosította. A céhrendszerből fakadó konzervatív társadalmi struktúra még sokáig fennmaradt azután, hogy a céhrendszert Magyarországon 1872-ben hivatalosan megszüntették. A foglalkozási mobilitás helyett egy egyensúlyi állapot létezett a keresztény társadalom és a zsidók társadalma között. A falu fő tevékenysége a mezőgazdaság volt, ebben a zsidó családok közül csak néhány vett részt. A kézművesség művelői ugyanakkor majd minden parasztcsaládban ott voltak, a zsidók társadalma pedig nagyobb részt kézművesekből kisebb részt kereskedőkből állt. A korabeli összeírások Észak-Somogy falvaiban azt mutatják, hogy voltak „tipikusan” keresztény és „tipikusan” zsidó mesterségek. A képfestők, szabók, suszterek, mészárosok, üvegesek mindig zsidók voltak, de a takácsok, bognárok, asztalosok, kovácsok, molnárok között csak keresztényeket találunk. Valamilyen írott vagy íratlan szabály következtében, senki sem akarta átlépni ezt a határt a mesterségcsoportok között. Egyensúlyi helyi társadalmak fogták össze a régió népeit, senki sem akart több lenni, mint amire született. Magas fokú tolerancia uralta a 19. század hosszú évtizedeit. A dezintegrációra erősen hajlamos multikulturális társadalmaktól eltérően béke és nyugalom honolt majd egy évszázadon át. A nyugalom csak az 1880-as évek elején, a nagy antiszemita zavargások hónapjaiban korbácsolódott fel. (A csoportok közé az egyenlenséget a pártpolitika kívülről vitte be.) A belső egyensúly hosszú élete a zártságnak, a mobilitás elutasításának volt köszönhető.

Mindezekből téves logikával az következne, hogy Kötcsé társadalmának újjászervezése ennek a multikulturális és zárt struktúrának a visszaállítása lenne. Meg kell azonban nyugtatnom a hallgatóságot, hogy szó sincs erről, vagy legalábbis nem abban a formában, ahogy az a 19. században működött. A zsidó közösséget már nem is lehetne feltámasztani, mert az több mint száz éve megszűnt, az infrastruktúra alig ötven évvel élte túl. A céhek szabályozó mechanizmusa is a múlté. Marad tehát az, ami a zárt társadalmaknak is sajátja, a tolerancia, az a képesség, amellyel lehetővé válik más, a közösségbe integrálódni kész csoportok befogadása. Kötcsé kora újkori és

újkori történelme másból sem áll, mint a befogadásból. 1730 után, a karliánus szakaszban, a „nagy sváb vándorlás”, a „großer Schwabenzug”, amelynek Kötcsé alapítását köszönheti, csupa keleti-frank család érkezik, kisebb részben dél-hesseni családokkal együtt. Ők alkották a legősibb réteget, a Weiss, Lux, Müller, Helfenbein, Pummer, Richter, Wiandt, Ferber, Haas, Tefner, Ekler, Gutmann, stb. családok. 1740 után, a teréziánus korszakban megjelentek a Batthyány-család rohonci, szalónaki és németújvári uradalmaiból elvándorolt, vagy az ottani vallásüldözések elől elmenekült evangélikusok, majd a jozefiánus szakaszban, a nyolcvanas évek végén, egy nagyon erőteljes dél-német hullám következett, amely létrehozta a falu északi részét, a Nagysarkot. A Nagysarok, a mai Arany János utca házsora – egy a Csillagói magaslat felé északi irányban emelkedő völgykatlanban elhelyezkedő településrész –1780 előtt még nem is létezett. A falu német nyelvjárását is ez a dél-német betelepülés változtatta át frankról dunai bajorra. Az újabb és újabb telepések, bár németül beszéltek, az őstelepes svábok számára idegenek voltak, talán idegenebbek, mint az őshonos magyarok és zsidók. Az „olvasztótégely-elv” nem mindenhol érvényesült. A Tolna megyei Györkönyben például még az 1946-os kitelepítés napjaiban is külön oldalon ültek a templomban a frank ősréteghez tartozók, és külön a dél-német eredetűek.

Kötcsén viszont működött az olvasztótégely. A több kultúra termékenyítően hatott egymásra, nagy szellemi tőke keletkezett, s a 19. században, amikor annak eljött az ideje az 1848-as jobbágyfelszabadítás után, ez a szellemi tőke alkalmassá tette a község társadalmát arra, hogy életét a polgári értékek szerint rendezze be. Kötcsén már 1875-ban működött az olvasókör, rendszeres színházi előadásokat tartottak, Kötcsén játszottak először Hamletet Somogy megyében. Paradoxon, de a társadalmi zárttság és szellemi nyitottság egyszerre volt jelen a község történelmében.

### **3. Újratelepítés**

Kötcsé újratelepítésének ebből a tolerancia-pluszból kell kiindulnia. Ez a tolerancia-plusz pilléreként tartja az épületet. Ha azt keressük, milyen elvi és anyagi segítséget lehetne nyerni ehhez a nem mindennapi vállalkozáshoz, sok lehetőséget találhatunk. 1995-ből való a Vidéki Térségek Európai Kartája, egy évvel későbbi a Corki Nyilatkozat. Az utóbbi az írországi Cork városában keletkezett, ahol konferenciát rendeztek a kontinens kistérségeinek (a visszafejlődés veszélyének kitett kistérségek) fejlesztésének megvitatására. A Corki Nyilatkozat, amelynek minden egyes pontja alkalmazható Kötcsére, az újratelepítés másik pillére. Néhány szempont a nyilatkozat szövegéből: az elvándorlás megelőzése, a szegénység elleni küzdelem, a munkahely-

teremtés serkentése, a nagyobb szükséget szenvedő területek a kofinanszírozás mértéke szerint legyenek megkülönböztetve, a kis- és közepes méretű ipari tevékenységek és a vidéki szolgáltatások kibővítése, az életképes vidéki közösségek fejlesztése és a falvak megújítása, az európai vidék szépségének és otthonosságának megőrzése, szubszidiaritás, és még számos ígéretes szempont. A Corki Nyilatkozatban foglaltak megvalósítása azonban csak úgy képzelhető el, ha az még egy harmadik pilléren is nyugszik, ez pedig a helyi társadalom integrációját biztosító hagyományrendszer, jelen esetben a kerbájtban, vagy az ahhoz hasonló hagyományokban rejlő ősi elemek továbbélésének biztosítása. Kötcsén a felfedezés megtörtént. Egy közösség megismerte és körvonalazta saját eredetét. Mélyen polgári gesztus. S ezzel a harmadik pillérrel a kör bezárul: a munkahelyteremtést olyan kezekbe kell adni, mely elkötelezett az egyházi infrastruktúra működésének biztosításában. Ez pedig nem lehet más, mint az evangélikus egyház, amelyhez ezek a hagyományok kötődnek.

Az egyházak nonprofit intézmények. Szükség esetén azonban nem zárható ki, hogy olyan gazdasági rendszerek irányítását is elvállalják, amelyek a gazdasági tevékenység, a jövedelemtermelés oldaláról próbálják megoldani a problémákat. Kötcsén jelenleg nincs megélhetést biztosító munkahely. Olyan vállalkozások alapítására kellene a Corki Nyilatkozatban kilátásba helyezett forrásokat irányítani, amelyek az evangélikus egyház kezében vannak. Az evangélikus egyház – nem a helyi egyházközség, hanem az országos központ – létesítendő vállalataihoz a személyzetet a vallásgyakorlat iránt elkötelezett személyekből és azok családtagjaiból kellene összeválogatni, azok letelepedését anyagi eszközökkel elősegíteni, s hagyni, hogy azok megteremtsék a munkaalkalmakat az ugyancsak betelepítendő evangélikus vallású munkavállalók számára, valamint a helyi evangélikus – és nem evangélikus – munkavállalók számára is. Mint minden konferenciának, ennek a mai eseménynek is rá kell irányítani az európai politikusok figyelmét erre a konkrét problémára. Elég lenne 40-50 elkötelezett család, amely életcéljának tekintené a projekt végrehajtását, s ezek, valamint utódaik, nemcsak a hagyományok továbbvitelére jelentenék a garanciát, hanem arra is, hogy 10-15 év múlva is működtetni tudják az ősök által megépített egyházi infrastruktúrát. A tervezett telepítési akciót, amely 1730 táján a bécsi kamara és a pozsonyi diéta merkantilista vállalkozása volt, manapság társadalmi kísérletnek hívják. S mint minden kísérlet, amit a társadalommal végeznek, eleve gyanús. Tisztában vagyunk a feladat veszélyességével, hiszen meglévő közösségeket lényegében nem szabadna laboratóriumnak tekinteni, még akkor sem, ha azok végveszélyben vannak, de úgy érezzük, hogy az előadásunkban részletesen

elmondottak, valamint a felsorolt három pillér, biztosítékot szolgáltatnak arra, hogy a kísérlet nem fog kisiklani.

Köszönöm a figyelmet.